

БЯЛИЙ Г.А.,

аспірант кафедри міжнародного

та європейського права

(Державний університет «Київський
авіаційний інститут»)

ORCID ID: 0009-0007-8650-2106

УДК 341.4:341.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.68>

ФОРМИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Стаття присвячена комплексному дослідженню форм і механізмів реалізації матеріальної відповідальності держав за порушення міжнародних зобов'язань. Автор ставить за мету з'ясувати сутність цього правового явища, уточнити зміст його основних форм (реституції, компенсації, сатисфакції), а також проаналізувати договірні, судові та політичні механізми забезпечення виконання відповідних зобов'язань. Підґрунтям дослідження слугують положення Проекту статей Міжнародної комісії з права ООН про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, прецеденти міжнародних судів і трибуналів, а також приклади договірної практики й інституційних механізмів врегулювання спорів.

Актуальність теми зумовлена зростанням ролі матеріальної відповідальності як інструменту підтримки міжнародно-правового порядку в умовах глобалізації, посилення міждержавної взаємозалежності, екологічних катастроф, збройних конфліктів і масових порушень прав людини. Попри теоретичну усталеність принципу повного відшкодування шкоди, практика реалізації матеріальної відповідальності залишається суперечливою й фрагментованою. Відсутність універсального механізму примусового виконання рішень, складність оцінки шкоди, асиметрія сили між державами та політична вразливість переговорних процесів підривають ефективність механізмів відшкодування.

У статті окрему увагу приділено аналізу форм матеріальної відповідальності. Реституція, що має перевагу за принципом повного відшкодування, часто є ускладненою або неможливою через незворотний характер шкоди. Компенсація виступає основним засобом відшкодування, але її обсяг і умови визначення нерідко стають предметом гострих міжнародних спорів. Сатисфакція має здебільшого символічний характер і набуває значення в контексті відшкодування моральної шкоди або порушень немайнових прав. Автор підкреслює взаємодоповнюваність цих форм, можливість їхнього комбінованого застосування та розвиток колективних механізмів компенсації, зокрема трастових фондів для жертв масових порушень.

Розглянуто й механізми реалізації матеріальної відповідальності: договірні, судові й політичні. Договірні механізми забезпечують гнучкість і врахування політичних реалій, але залежать від доброї волі сторін. Судові механізми мають перевагу юридичної визначеності, однак обмежуються питаннями юрисдикції, високою вартістю процедур і відсутністю універсального механізму виконання рішень. Політичні механізми вирізняються гнучкістю, але часто стають заручниками геополітичних інтересів і не гарантують справедливого результату. У статті також відзначено зростаючу роль інституційного вирішення спорів, створення спеціалізованих компенсаційних комісій, розвиток колективних

фондів, а також тенденції до залучення міжнародних організацій і приватних суб'єктів (зокрема транснаціональних корпорацій) до сфери матеріальної відповідальності.

Отримані результати дозволяють зробити висновок про необхідність вдосконалення міжнародно-правових механізмів реалізації матеріальної відповідальності. Автор обґрунтовує потребу розвитку універсальних стандартів оцінки шкоди, підвищення ефективності судових і арбітражних процедур, зміцнення інституційного контролю за виконанням рішень і запровадження превентивних зобов'язань належної обачності (*due diligence*). Значення цих даних полягає в тому, що їхнє врахування може сприяти підвищенню ефективності захисту постраждалих від міжнародно-протиправних діянь, зміцненню довіри до міжнародного права та забезпеченню більш справедливого й передбачуваного вирішення міжнародних спорів.

Ключові слова: *матеріальна відповідальність, міжнародно-протиправне діяння, відшкодування шкоди, реституція, компенсація, сатисфакція, репарації, міжнародне публічне право, міжнародні зобов'язання.*

Bialyi H.A. Forms and Mechanisms for the Implementation of Material Responsibility for Violations of International Obligations

The article offers a comprehensive analysis of the forms and mechanisms for the implementation of states' material responsibility for violations of international obligations. The author aims to clarify the nature of this legal phenomenon, specify the content of its main forms (restitution, compensation, and satisfaction), and examine the treaty-based, judicial, and political mechanisms for ensuring the fulfillment of such obligations. The research is grounded in the provisions of the Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts adopted by the UN International Law Commission, the jurisprudence of international courts and tribunals, as well as examples of treaty practice and institutional dispute resolution mechanisms.

The relevance of the topic stems from the growing role of material responsibility as an instrument for upholding the international legal order in the context of globalization, increased interdependence between states, environmental disasters, armed conflicts, and mass human rights violations. Despite the theoretical consolidation of the principle of full reparation, the practical implementation of material responsibility remains fragmented and inconsistent. The absence of a universal enforcement mechanism, difficulties in damage assessment, the power asymmetry between states, and the political vulnerability of negotiation processes significantly undermine the effectiveness of compensation mechanisms.

The article pays particular attention to the analysis of the forms of material responsibility. Restitution, while prioritized under the principle of full reparation, is often hindered or rendered impossible due to the irreversible nature of harm. Compensation remains the primary means of redress but frequently becomes the subject of intense international disputes regarding its scope and valuation. Satisfaction generally carries symbolic weight and becomes significant in the context of moral damage or violations of non-material rights. The author highlights the complementarity of these forms, their potential for combined application, and the growing use of collective compensation mechanisms, such as trust funds for victims of mass violations.

The study also examines the mechanisms for implementing material responsibility: treaty-based, judicial, and political. Treaty-based mechanisms offer flexibility and accommodate political realities but rely heavily on the parties'

consent. Judicial mechanisms provide legal certainty, yet face limitations related to jurisdiction, procedural costs, and the lack of a universal enforcement system. Political mechanisms are the most flexible but are often subject to geopolitical interests and do not guarantee fair outcomes. The article also notes the increasing role of institutional dispute resolution, the establishment of specialized compensation commissions, the development of collective compensation funds, and the growing inclusion of international organizations and private actors (particularly transnational corporations) in the scope of material responsibility.

The findings lead to the conclusion that international legal mechanisms for the implementation of material responsibility require further improvement. The author substantiates the need to develop universal standards for damage assessment, enhance the efficiency of judicial and arbitral procedures, strengthen institutional oversight of decision enforcement, and introduce preventive due diligence obligations. The value of these insights lies in their potential to improve the protection of victims of internationally wrongful acts, bolster trust in international law, and promote more just and predictable resolution of international disputes.

Key words: *material responsibility, internationally wrongful act, compensation, restitution, satisfaction, reparation, public international law, international obligations.*

Постановка проблеми. Матеріальна відповідальність за порушення міжнародних зобов'язань виступає ключовим механізмом відшкодування шкоди та підтримання міжнародного правопорядку, однак її реалізація залишається суперечливою через фрагментарність норм, розмитість термінології, відсутність універсального механізму примусового виконання рішень і значну залежність від політичної волі держав, що зумовлює потребу у комплексному аналізі існуючих форм і механізмів, виробленні єдиних стандартів та удосконаленні міжнародно-правових інструментів забезпечення ефективного та справедливого відшкодування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій щодо форм і механізмів реалізації матеріальної відповідальності за порушення міжнародних зобов'язань свідчить про посилений науковий інтерес до удосконалення правового регулювання та практичних засобів відшкодування шкоди у міжнародних відносинах; зокрема, у працях М.В. Буроменського, С.В. Саяпіна, І.С.о. Нуруллаєва, В.А. Василенка, В.В. Мицика та ін. розглядаються питання уніфікації термінології, складнощі застосування реституції, компенсації і сатисфакції, особливості функціонування договірних, судових і політичних механізмів, а також актуальні тенденції інституціоналізації і впровадження превентивних підходів, що разом створюють основу для розвитку ефективної системи реалізації матеріальної відповідальності у міжнародному праві.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз форм і механізмів реалізації матеріальної відповідальності за порушення міжнародних зобов'язань у контексті сучасного розвитку міжнародного права, з урахуванням викликів, пов'язаних із фрагментарністю нормативної бази, відсутністю ефективних механізмів примусу та неоднозначністю тлумачення ключових понять. Для досягнення цієї мети у роботі передбачено з'ясування сутності та змісту матеріальної відповідальності в міжнародному праві, класифікація її форм (реституція, компенсація, сатисфакція), характеристика основних механізмів її реалізації, а також виявлення проблем і перспектив удосконалення правозастосовної практики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Матеріальна відповідальність держав у міжнародному праві – одна з ключових форм забезпечення дотримання міжнародних зобов'язань. Її значення зростає в умовах глобалізації, зростаючої міждержавної взаємозалежності, а також з огляду на актуальні конфлікти, екологічні катастрофи та порушення прав людини. Разом

з тим міжнародно-правові механізми реалізації матеріальної відповідальності залишаються суперечливими, часто фрагментованими та не завжди ефективними. Це породжує низку проблем теоретичного та практичного характеру, які потребують аналізу та вдосконалення.

Матеріальна відповідальність у міжнародному праві традиційно розглядається як обов'язок суб'єкта міжнародного права – насамперед держави – відшкодувати шкоду, заподіяну внаслідок вчинення міжнародно-протиправного діяння. Вона є ключовим елементом інституту міжнародної відповідальності, який слугує не лише засобом відновлення порушеного стану, а й важливим механізмом забезпечення правового порядку в міжнародних відносинах.

Цей обов'язок ґрунтується на принципі повного відшкодування шкоди, який закріплений у Проекті статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, прийнятому Міжнародною комісією з права ООН у 2001 році. Згідно зі статтею 31 цього документа, держава, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння, зобов'язана повністю усунути наслідки порушення, зокрема шляхом надання належної форми відшкодування, включно з реституцією, компенсацією та сатисфакцією [1]. Такий підхід відображає усталену практику і базується на прецедентах міжнародного правосуддя (зокрема справи *Factory at Chorzów* Постійної палати міжнародного правосуддя, 1928 р.).

Водночас, попри усталене нормативне закріплення, термінологія та зміст матеріальної відповідальності залишаються дискусійними у міжнародно-правовій науці. У різних контекстах і системах правозастосування нерідко по-різному тлумачаться такі суміжні поняття, як репарації, компенсація, реституція, сатисфакція. Зокрема, термін *репарації* у широкому розумінні може охоплювати всі форми відшкодування, тоді як в окремих випадках він вживається як синонім грошової компенсації. У свою чергу, *реституція* передбачає повернення до попереднього стану, *компенсація* - грошову виплату за заподіяну шкоду, а *сатисфакція* - символічні заходи морального характеру.

Таке розмивання меж між категоріями призводить до теоретичних непорозумінь і практичних складнощів у розв'язанні міжнародних спорів. Проблема ускладнюється ще й тим, що міжнародне право - це децентралізована система без єдиного законодавця чи виконавця. Унаслідок цього виникає неоднозначне трактування обов'язків держав і труднощі в оцінці відповідного обсягу та форми відшкодування, що у свою чергу впливає на ефективність реалізації принципу *ex injuria jus non oritur* - зобов'язання не можуть виникати з протиправного діяння.

Окрім того, слід зазначити, що матеріальна відповідальність не обмежується лише міждержавними спорами. З розвитком міжнародного інституційного права, екологічного та гуманітарного права, зростає потреба у чіткому визначенні відповідальності міжнародних організацій, а також недержавних суб'єктів – зокрема транснаціональних корпорацій. У цьому контексті концепція матеріальної відповідальності також потребує оновлення та перегляду усталених підходів.

Таким чином, матеріальна відповідальність виступає складним багатогранним феноменом, що вимагає подальшого концептуального осмислення, кодифікації та узгодження в контексті еволюції міжнародного права [2].

Серед класичних форм реалізації матеріальної відповідальності в міжнародному праві традиційно виділяють реституцію, компенсацію та сатисфакцію. Ці форми закріплені у Проекті статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння Міжнародної комісії з права ООН і визнаються у судовій практиці як основні способи усунення наслідків порушення міжнародного зобов'язання.

Реституція передбачає відновлення стану, що існував до порушення, і вважається формою, що має перевагу з огляду на принцип повного відшкодування шкоди. Вона реалізує ідею повернення до *status quo ante*, відновлюючи права постраждалої держави найбільш наближено до первісного стану. Прикладом реституції може бути повернення територій, незаконно окупованих або анексованих, або скасування незаконних нормативних актів. У рішенні у справі *Factory at Chorzów* Постійна палата міжнародного правосуддя

підкреслила, що порушник зобов'язаний «усунути всі наслідки протиправного акту і відновити становище, яке існувало б, якби порушення не відбулося». Проте на практиці реституція часто є утрудненою або неможливою через незворотний характер шкоди. Руйнування житла, інфраструктури під час збройного конфлікту, екологічне забруднення, загибель людей – приклади ситуацій, коли просте відновлення попереднього стану є нереалістичним або надто складним. Це створює потребу в альтернативних чи додаткових формах відшкодування [3].

Компенсація як грошове відшкодування шкоди є найбільш поширеною формою реалізації матеріальної відповідальності, особливо коли реституція неможлива або неповна. Вона дозволяє компенсувати як прямі збитки (наприклад, зруйноване майно), так і непрямі втрати (втрачену вигоду). При цьому визначення обсягу компенсації часто стає предметом гострих спорів у міжнародному праві. Наприклад, у спрах щодо інвестиційних арбітражів питання оцінки ринкової вартості активів, знецінення валют або форс-мажорних обставин може суттєво впливати на остаточну суму компенсації. Ще складнішою є оцінка нематеріальної шкоди або шкоди довкіллю, яка має міжпоколінний характер. Прецеденти рішень Міжнародного суду ООН чи інвестиційних трибуналів демонструють спроби сформулювати стандарти оцінки, однак універсальні підходи все ще відсутні. Крім того, політична нерівність між державами часто ускладнює справедливе вирішення питань компенсації, зокрема коли менш розвинена держава не має доступу до дорогих юридичних процедур.

Сатисфакція застосовується переважно для відшкодування моральної шкоди або порушення немайнових прав і має радше символічний характер. Вона важлива тоді, коли відновлення або грошове відшкодування не може вичерпно усунути наслідки порушення. Сатисфакція може набувати різних форм: офіційні вибачення, визнання факту порушення, проведення слідства й покарання винних, меморіальні заходи. Наприклад, у справах щодо порушень прав людини або міжнародного гуманітарного права офіційні вибачення й визнання відповідальності часто мають принципове значення для відновлення довіри між сторонами. У рішенні у справі *Corfu Channel* Міжнародний суд ООН визнав сатисфакцію у формі декларації про порушення міжнародного права як адекватну відповідь на порушення суверенітету. Водночас інколи сатисфакція може мати змішаний характер і бути частиною ширших домовленостей – наприклад, поряд із грошовою компенсацією або угодами про співпрацю для відновлення прав постраждалих [4].

Варто зазначити, що ці форми не є взаємовиключними. Проект статей МКП прямо передбачає їх комбіноване застосування залежно від обставин справи і характеру заподіяної шкоди. У практиці міжнародних судів і арбітражів часто можна спостерігати комплексні рішення, що поєднують різні форми відшкодування для досягнення максимальної справедливості. Крім того, сучасні підходи дедалі частіше передбачають колективні механізми компенсації – трастові фонди для виплат жертвам масових порушень прав людини або екологічних катастроф, створення спеціалізованих компенсаційних комісій, які можуть діяти незалежно від безпосередніх переговорів між державами.

Попри теоретичну усталеність цих форм, їх практична реалізація стикається з серйозними викликами. Нерідко переговори про реституцію чи компенсацію затягуються через політичні суперечки. Оцінка шкоди може ставати предметом тривалих судових процесів або арбітражів, а виконання рішень – залежати від доброї волі держави-порушника. Це підкреслює необхідність подальшого розвитку міжнародно-правових механізмів, створення більш передбачуваних і прозорих процедур визначення форми та обсягу відшкодування, а також посилення ролі міжнародних інституцій у контролі за виконанням відповідних зобов'язань [5].

Реалізація матеріальної відповідальності у міжнародному праві відбувається через різні механізми, які можна умовно поділити на договірні, судові та політичні. Кожен із цих механізмів має свої переваги й обмеження, відображаючи децентралізований характер міжнародного правопорядку та складність досягнення ефективного відшкодування шкоди у міждержавних відносинах.

Договірні механізми передбачають врегулювання питань матеріальної відповідальності на основі взаємної згоди сторін через міжнародні угоди. Це можуть бути як багатосторонні договори, що встановлюють загальні правила відшкодування (наприклад, Конвенція про врегулювання інвестиційних спорів між державами та громадянами інших держав (ICSID), багатосторонні екологічні угоди з положеннями про компенсацію за транскордонну шкоду), так і двосторонні домовленості. Двосторонні угоди можуть містити конкретні положення про розмір, форму та строки компенсації або репарацій після конфліктів чи незаконної окупації (наприклад, післявоєнні репараційні угоди). Ці механізми дозволяють державам гнучко узгоджувати умови відшкодування, враховуючи політичні реалії, економічні можливості й особливості конкретного спору. Однак договірний характер таких угод передбачає добровільність укладення і часто залишає їх укладення залежним від співвідношення сил і політичної волі сторін.

Судові механізми реалізації матеріальної відповідальності ґрунтуються на можливості вирішення спору в міжнародних судових або арбітражних органах. Найбільш відомим є Міжнародний Суд ООН, юрисдикція якого передбачає вирішення міждержавних спорів, зокрема з питань компенсації за порушення міжнародних зобов'язань. Крім нього діють спеціалізовані трибунали (як-от Міжнародний трибунал з морського права), інвестиційні арбітражі (ICSID, UNCITRAL), а також спеціально створені компенсаційні комісії (наприклад, Компенсаційна комісія ООН щодо Іраку після агресії проти Кувейту). Судові механізми мають перевагу юридичної визначеності та обов'язковості рішень для сторін спору. Проте вони стикаються з низкою проблем: юрисдикційні заперечення держав, відсутність універсальної обов'язкової юрисдикції, складнощі примусового виконання рішень, значні фінансові та часові витрати на ведення процесу. Нерідко держави уникають підсудності міжнародних судів або відмовляються визнавати рішення, що послаблює ефективність судових механізмів як засобу забезпечення матеріальної відповідальності.

Політичні механізми реалізації матеріальної відповідальності є найбільш гнучкими, але водночас найменш формалізованими. Вони охоплюють дипломатичні переговори, консультації, посередництво, добрі послуги та інші форми мирного врегулювання спорів відповідно до статті 33 Статуту ООН [6]. Часто саме дипломатичний діалог дозволяє досягти домовленостей про компенсацію без звернення до суду, що може бути швидшим і менш конфронтаційним шляхом. Прикладом є домовленості про репарації чи врегулювання територіальних суперечок за участю посередників. Однак такі механізми сильно залежать від політичної волі сторін і нерідко призводять до затягування переговорів або досягнення компромісів, що не завжди забезпечують повне відшкодування шкоди. Політичні механізми також включають заходи примусу, зокрема економічні санкції, які можуть використовуватися для стимулювання держави-порушника до виконання своїх зобов'язань щодо компенсації. Проте застосування санкцій є суперечливим питанням у міжнародному праві, оскільки може призводити до ескалації конфліктів і порушення прав цивільного населення.

Загалом механізми реалізації матеріальної відповідальності у міжнародному праві є різноманітними та взаємодоповнюючими. Часто вирішення спору передбачає використання кількох механізмів одночасно або послідовно: від дипломатичних переговорів до укладення договорів чи винесення судового рішення. Проте ефективність цих механізмів залишається обмеженою через структурні проблеми міжнародної системи: відсутність універсальної примусового механізму виконання рішень, складність визначення обсягу шкоди та компенсації, політична чутливість багатьох спорів. Це зумовлює необхідність подальшого розвитку міжнародних інституцій, вдосконалення процедур мирного врегулювання спорів і зміцнення міжнародно-правових стандартів щодо забезпечення повного та ефективного відшкодування шкоди [7].

Незважаючи на формальне закріплення в міжнародному праві принципу повного відшкодування шкоди, реалізація матеріальної відповідальності на практиці залишається проблемною та далекою від універсального й ефективного механізму захисту порушених прав. Це зумовлено низкою об'єктивних і суб'єктивних факторів, що в комплексі підривають

спроможність міжнародного правопорядку забезпечувати належне відшкодування за міжнародно-протиправні діяння.

Однією з ключових проблем є відсутність універсального механізму примусового виконання рішень про компенсацію. На відміну від національних систем права, де існують централізовані органи примусу (суди, виконавча служба), міжнародна система має децентралізований характер і значною мірою ґрунтується на добровільному виконанні державами взятих на себе зобов'язань. Навіть якщо міжнародний суд чи арбітраж виносить рішення про виплату компенсації, його реальне виконання часто залежить від доброї волі держави-порушника. Прикладом є затяжні суперечки щодо виплат репарацій або виконання рішень інвестиційних трибуналів, де держави можуть відмовлятися визнавати юрисдикцію або затягувати процеси виконання. Відсутність ефективних санкцій за невиконання таких рішень підриває саму ідею обов'язковості міжнародного права.

Не менш значущою проблемою є політична вразливість процесів врегулювання. Механізми реалізації матеріальної відповідальності – особливо політичні та договірні – надзвичайно чутливі до змін політичної кон'юнктури. Переговори про компенсацію часто стають заручниками геополітичних інтересів, що призводить до затягування врегулювання або навіть «заморожування» конфліктів на невизначений термін. У таких умовах постраждала держава або жертви порушення можуть роками залишатися без ефективного відшкодування. Іноді переговори використовуються як інструмент дипломатичного маневрування без реального наміру досягти справедливого вирішення. Ця проблема особливо виражена в конфліктах із асиметрією сили між державами, де сильніші сторони можуть диктувати умови або блокувати будь-які ефективні рішення.

Оцінка шкоди та визначення обсягу компенсації також становлять складну та дискусійну проблему через відсутність єдиних і обов'язкових міжнародно-правових стандартів. Вартісна оцінка шкоди часто передбачає складні експертні процедури, які можуть бути упередженими або викликати сумніви у справедливості. Це особливо актуально для нематеріальної шкоди (втраченої культурної спадщини, екологічних збитків із довгостроковими наслідками, моральної шкоди), де грошове відшкодування не завжди адекватно відображає реальні втрати. Унаслідок цього сторони часто не можуть дійти згоди щодо обсягу компенсації, що сприяє затягуванню вирішення спору або його переходу у фазу затяжного конфлікту.

Важливою проблемою є й вплив нерівності між державами на можливість реалізації матеріальної відповідальності. Менш розвинені або економічно вразливі держави часто не мають ресурсів для ведення тривалих і дорогих міжнародних процесів, збору доказів або оплати юридичних послуг. Це створює нерівні умови доступу до механізмів арбітражу чи судового захисту. Потужні держави чи транснаціональні корпорації можуть користуватися цією нерівністю для уникнення відповідальності або досягнення вигідних умов врегулювання. Така асиметрія підриває ідею рівності держав у міжнародному праві та справедливого відшкодування заподіяної шкоди.

Усі ці проблеми свідчать про те, що формально закріплене зобов'язання щодо повного відшкодування часто не має належного забезпечення на практиці. Це зумовлює необхідність реформування наявних підходів до реалізації матеріальної відповідальності. Зокрема, постає потреба у розвитку більш ефективних та універсальних механізмів контролю за виконанням рішень, виробленні єдиних стандартів оцінки шкоди, створенні механізмів фінансової чи технічної підтримки для менш розвинених держав у судових і арбітражних процесах. Посилення ролі міжнародних організацій, розвиток спеціалізованих компенсаційних фондів, запровадження превентивних зобов'язань із належної обачності (*due diligence*) також розглядаються як важливі напрямки удосконалення системи. Тільки комплексний підхід до усунення виявлених проблем дозволить зробити механізми реалізації матеріальної відповідальності справді дієвим інструментом підтримки міжнародного правопорядку та захисту постраждалих сторін [8].

У сучасному міжнародному праві питання реалізації матеріальної відповідальності набуває нових рис і змісту, відображаючи потребу адаптації до глобалізаційних процесів,

транснаціональних ризиків і зростаючої взаємозалежності держав. Незважаючи на те, що обов'язок повного відшкодування шкоди давно визнаний як загальний принцип міжнародного права, його практична реалізація вимагає постійного розвитку і вдосконалення правових механізмів.

Однією з ключових сучасних тенденцій є поглиблена кодифікація норм про міжнародну відповідальність, яка передусім пов'язана з діяльністю Міжнародної комісії з права ООН. Її Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії не має обов'язкового характеру як міжнародний договір, однак уже став фактичним «soft law», на який спираються міжнародні суди, арбітражі та держава в дипломатичній практиці. Він забезпечив єдину мову для обговорення таких понять, як реституція, компенсація, сатисфакція, і деталізував умови їх застосування. Зокрема, МКП чітко визначає перевагу реституції перед компенсацією, механізми комбінованого застосування форм, а також умови для сатисфакції у випадках моральної шкоди. Подальше перетворення цього інструменту на конвенцію могло б забезпечити ще більшу правову визначеність і уніфікацію практики держав.

Водночас спостерігається тенденція до інституціоналізації вирішення спорів, яка передбачає розвиток постійно діючих судових і арбітражних механізмів для забезпечення матеріальної відповідальності. Це помітно у діяльності таких органів, як Міжнародний Суд ООН, Міжнародний трибунал з морського права, Постійна палата третейського суду та ICSID. Створення спеціалізованих компенсаційних комісій, як-от Компенсаційна комісія ООН щодо Іраку, демонструє можливості оперативного й технічно компетентного розгляду складних питань визначення шкоди та компенсації. Інституціоналізація сприяє формуванню прецедентної практики й підвищенню довіри до міжнародного правосуддя. Проте вона не позбавлена викликів: відсутність універсальної обов'язкової юрисдикції, юрисдикційні заперечення держав, складнощі примусового виконання рішень і нерівний доступ до правосуддя для менш розвинених країн залишаються серйозними проблемами.

Важливою рисою сучасних підходів є розвиток колективних механізмів компенсації, які дозволяють забезпечити відшкодування шкоди великій кількості потерпілих або врегулювати масові порушення. Прикладом є Трастовий фонд для жертв при Міжнародному кримінальному суді, що фінансується як за рахунок конфіскованих активів засуджених осіб, так і добровільними внесками держав. Аналогічно Компенсаційна комісія ООН з питань Іраку після агресії проти Кувейту стала прикладом організованого механізму, що дозволив здійснити виплати численним постраждалим державам, компаніям та фізичним особам. Колективні фонди створюються і для екологічних катастроф - як, наприклад, фонд для ліквідації наслідків аварії танкера «Exxon Valdez» або міжнародні механізми для фінансування відновлення після техногенних аварій. Такі моделі демонструють зрушення від суто міждержавного формату відповідальності до солідарного підходу, який враховує права індивідів і груп.

Ще однією важливою тенденцією є застосування концепції *due diligence* як превентивного зобов'язання, що вимагає від держав і компаній вживати розумних заходів для запобігання заподіяння шкоди. Цей підхід дедалі активніше інтегрується у міжнародне екологічне право (зокрема у питання транскордонного забруднення), права людини (у вигляді зобов'язань держав запобігати порушенням, навіть якщо їх вчиняють приватні актори) і корпоративну відповідальність (через так звані *human rights due diligence* закони). Запровадження обов'язків належної обачності змінює саму парадигму відповідальності: від виключно реактивної виплати компенсацій - до запобігання порушенням і зменшення ризиків на ранніх етапах.

Особливої уваги заслуговує і тенденція до розширення кола суб'єктів матеріальної відповідальності. Якщо традиційно відповідальність у міжнародному праві була прерогативою держав, то сучасна практика визнає можливість притягнення до неї міжнародних організацій, а дедалі частіше - і транснаціональних корпорацій. Проект статей МКП про відповідальність міжнародних організацій 2011 року створив основу для розвитку цього напрямку, а численні інвестиційні арбітражі засвідчують потребу врегулювання відповідальності приватних суб'єктів, особливо коли їхня діяльність призводить до масштабної шкоди

на окупованих територіях або у постконфліктних регіонах. Приклади позовів проти компаній за порушення екологічних стандартів або за співучасть у порушеннях прав людини в умовах збройних конфліктів свідчать про зростаюче усвідомлення ролі бізнесу у дотриманні міжнародних стандартів.

Попри ці позитивні зрушення, сучасні підходи до реалізації матеріальної відповідальності все ще стикаються з важливими проблемами. Відсутність універсальних механізмів виконання рішень, складність обчислення обсягу шкоди, нерівний доступ до правосуддя між державами з різним рівнем розвитку та залежність від політичної волі держав залишаються серйозними перепонами. Навіть колективні фонди нерідко стикаються з браком фінансування або непрозорістю процедур розподілу коштів.

Ці проблеми зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення міжнародно-правових механізмів, розробки більш зрозумілих і передбачуваних процедур оцінки шкоди, посилення ролі міжнародних судових і компенсаційних інституцій, а також розвитку превентивних підходів і зобов'язань належної обачності. Політична підтримка таких реформ із боку держав, зміцнення міжнародного співробітництва та розвиток культури правової відповідальності є передумовами того, щоб сучасні підходи справді перетворилися на ефективні інструменти захисту потерпілих і запобігання майбутнім порушенням у міжнародному праві [9].

Висновки. Матеріальна відповідальність за порушення міжнародних зобов'язань є важливим елементом міжнародно-правового порядку. Вона виконує як компенсаційну, так і превентивну функції. Проте реалізація такої відповідальності стикається з низкою проблем: від розмитості понять до відсутності ефективних механізмів примусу. У сучасних умовах особливої ваги набуває розвиток універсальних стандартів, вдосконалення судових та договірних механізмів, а також інституційна співпраця держав задля забезпечення належного відшкодування заподіяної шкоди.

Список використаних джерел:

1. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries 2001. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf
2. Malgosia F. International Responsibility and Liability. *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford Handbooks URL: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199552153.013.0044>
3. Factory at Chorzów Permanent Court of International Justice, 1928. URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-factory-at-chorzow-merits-judgment-thursday-13th-september-1928>
4. Summary of relevant aspects of Corfu Channel case (merits). URL: <https://www.iilj.org/wp-content/uploads/2016/08/Summary-of-and-extract-from-Corfu-Channel-Case-United-Kingdom-v.-Albania.pdf>
5. Sucharitkul S. State Responsibility And International Liability Under International Law. GGU Law Digital Commons. URL: <https://digitalcommons.law.ggu.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1225&context=pubs#:~:text=Civil%20law%20vocabularies%20express%20the%20notion%20of,within%20its%20territory%20or%20under%20its%20control.>
6. United Nations Charter. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
7. Frederic L. Kirgis. Enforcing International Law. Vol. 1 (1). URL: <https://www.asil.org/insights/volume/1/issue/1/enforcing-international-law>
8. Циверенко Г. П. Фактичні підстави для виникнення міжнародно- правової відповідальності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. С. 152– 157.
9. Creutz K. Contemporary Challenges to State Responsibility. In: *State Responsibility in the International Legal Order: A Critical Appraisal*. Cambridge University Press. 2020. pp.15-52.

